

KÁNTOR LAJOS

Ész és bűbáj

AVAGY EURÓPA ÉS CSÍKSZENTJEHOVA?

A népi irodalom múltjának Erdélyben is nagy irodalma van, ám ha jelenére, főként pedig a jövőjére akarunk érdemben rákérdezni, azaz érdemi választ kapni kérdésünkre, alighanem az a leghasznosabb, hogyha költőkhöz fordulunk. Olyan költőkhöz, akik – szóljanak bár versről vagy prózáról – az ars poeticát tágran értelmezik, nem csupán a maguk műfaji gondoljaival vannak elfoglalva, sőt az irodalomnál többre: a műveltség egészére, a kultúrában érvényesülő szemléletre kérdeztek, kérdeznek rá. Vagyis nem sajátosan, leszűkítetten erdélyi a nézőpontjuk, hanem a magyar művelődés egészében gondolkodnak, ezt próbálják viszonyítani a szomszédság problémáihoz, Európához vagy éppen Amerikához.

A költők, akikkel szólni szeretnék a (magyar) népi irodalom jövőjéről, már évtizedek óta halottak – mégis meggyőződésem, hogy igenis mai válaszokat kaphatunk tőlük, 1997-ben is. Szabédi Lászlóról és Szilágyi Domokosról van szó. Lírájukról csakúgy, mint kritikai megnyilatkozásaikról. Annak ellenére lehet egyidejűleg beszélni róluk, hogy – noha az ötvenes évek végén tanár-diák minőségben összetalálkoztak a Bolyai Tudományegyetemen – két különböző korszak kiemelkedő egyéniségei. Szabédi mint költő és mint esztéta a harmincas–negyvenes évek fordulóján alkotott jelentőset, Szilágyi Domokos harminc évvel később meghatározója az erdélyi (romániai) magyar költészetnek; egyúttal pedig olyan felismerések kimondója, amelyek egyetemes érvényűnek tekinthetők. Újabb (fél) emberöltővel később hozzájuk csatlakoztatható napjaink egyik legtehetségesebb magyar poétája, Kovács András Ferenc; egyetlen vonatkozásban, Szabédi Lászlóhoz kapcsolva idézzük majd őt, ám ez több alkalmi mozzanatnál. Ötvenöt–hatvan, huszonöt–harminc vagy mindössze egy év természetesen más-más rálátást tesz lehetővé a szóban forgó művekre; más-képpen tevődtek fel akkor – konkrétan a népi irodalommal kapcsolatosan is – a kérdések. Mégis, sorba állíthatók versben vagy prózában (értekezésben) kifejtett véleményeik, az igenlés és tagadás rendkívüli tanulságos dialektikájában.

Ész és bűbáj címmel 1943-ban, Kolozsvárt gyűjtötte össze tanulmányait, kritikáit Szabédi László. Az egyik legkorábbi, kötetben felvett bírálata Kiss Jenő verskötetéről szól. Az igazi népiség költőjét látja Szabédi az elsőkötetes mezőségi származású szerzőben, de egyúttal a művelt költőt üdvözli benne. Az „igazi” jelző itt szembesítést jelent a „romantikus népiség”-gel, amit úgy jelle-

mez: („virágból gyom”). Népiség-értékelésének társadalmi-politikai okát is adja: „Kisebbségi életünkben már első pillanatban nyilvánvalóvá vált, hogy bő erőtartalékunk csak falvainkban van; hogy mesterséges szerkezetű városi társadalmunk fel fog bomlani (első lépés a nagyarányú expatriálás volt) és vagy megsemmisül, vagy szervesen igyekszik hozzákapcsolódni a falvak életkeringéséhez. Önállósult irodalmunkban ezért vált mindjárt kezdetben legtekintélyesebbé a népi irány...” Tamási Áron novelláiról írt kitűnő bírálatában (*Termés*, 1942.) hasonló szemlélet érvényesül, amikor Tamási „pogány katolicizmusáról”, illetve a „fortélyos párbeszédre” épülő novellaszerkezetről beszél. A népi műveltség és a magas műveltség viszonyát vizsgálja, és gondolatmenetébe beépíti a (magyar) történelmet. Vagyis egyrészt fel- és elismeri a népi hagyomány fontosságát a kortárs irodalomban, másrészt tiltakozik a „túlzások”, a „zűrzavaros megfogalmazások”, a „fogalmak tetszőleges csereberéje” ellen. A negyvenes évek elején – miként napjainkhoz közelebb is – éle volt a tiltakozásnak „az ellen a végtelenre csigázott »népi« igény ellen, mely maholnap azt kívánja a magyar miniszterektől, hogy télen által esténként a guzsalyasba járjanak. Népdalokkal nem lehet országot kormányozni. A magyar népi műveltség tápláló gyökerei nem valami titokzatos népi ösztönbe ágyazódnak, hanem a magyar múltba s ez a múlt a honfoglalás óta eltelt ezer évet is magába zárja, nem csupán az azelőttöt.”

A racionális Szabédi ebben a Tamási-kritikában, miképpen más tanulmányaiban is, az ész pártján áll a „bűbájjal” szemben; „a magyar lélek formáinak” leszűkítését utasítja el, nem magát a specifikumot, a „gyökerek” tudatosítását. „Alibi-magyarág helyett teljes értékű, szerves magyar élet!” – ez Szabédi László politikai állásfoglalása (1943. júniusi a megfogalmazás, a kolozsvári *Hitel*ből való). És ezzel összehangzó, mintegy folytatás és továbbgondolás, az ugyancsak Kolozsvárt, egy 1943. októberi szabadegyetemi előadáson kifejtett nézete a népi írástudókról és (vagy) az írástudó népről. A népi írók mozgalmának egyszerre belülről és kívülről történő értelmezése ez a tanulmány, megállapításai több mint félszáz év múltán is frissek, lényegre mutatók. Maga a *Termés*, Szabédiék folyóirata, részben elkötelezettje a népi irodalomnak, hiszen a már említett Kiss Jenő, Asztalos István és Böződi György ebbe a kategóriába sorolható, a fiatal Horváth István úgyszintén. Jékely Zoltánról már nem állítható ez – Szabédi pedig, „külön kerékként”, köztük áll. Ő az elkötelezettséget tágabban, a magyar nép, a magyar társadalom irányában érzi, vallja. Tudomásul veszi tehát a kölcsönös vádakat. Az egyik oldalon: „A népi mozgalom szószólói azzal vádolják nem-népi társadalmi osztályainkat, hogy műveltségük alkatelemeit idegen forrásból merítik, mi több, ezeket tovább terjesztik a nép felé s végső eredményként értéktelen, selejtes tucataruval cserélik ki annak őseitől örökölt, magasabb értékű műveltségállományát.” A másik oldal felől: az európai események megkövetelik az új erővonalakhoz való igazodást. Szabédi

tanúnak hívja Széchenyi Istvánt, aki azt írta: „általában véve inkább a kifejlett magyart szeretem és becsülöm, amilyen ő Isten segítségével lenni fog.” Szabédi László nem tagadja az öröklött népi, faji sajátosságokat, ám azt hangsúlyozza, hogy egy műveltség az adott szükségleteknek felel meg, legalábbis részben. Ész és bűbáj viszonyát az alkotásban így látja: „a műalkotás a művész és az anyag küzdelme; tökéletességét anyagszerűsége nemhogy csökkentené, hanem ellenkezőleg, növeli; az a művész van tökéletesen az anyag birtokában, aki az anyag törvényeit ismeri és elfogadja; helyesebben mondanók tehát, hogy a műalkotás a művész és az anyag békekötése, mert benne a művész lelkének törvénye tökéletesen érvényesül anélkül, hogy valamiben is megszorítaná az anyag törvényének érvényességét.” A műveltségre is érvényes ez, mondja Szabédi. A sok-törvényűsége pedig a következő, még plasztikusabb példát adja: „A ház formáját nemcsak az építkező nép etnikuma határozza meg, hanem az is, hogy milyen anyag áll rendelkezésére (fa, kő, sár vagy nád), milyen szükséglet kielégítésére szolgál (csak hál-e, vagy lakik, vagy éppenséggel munkáját is végzi-e benne stb.)” Végül is Szabédi nem a népi írástudók mellett tör lándzsát, hanem az írástudó nép kialakulását szorgalmazza. És ezzel korántsem Sinka István, Szabó Pál, Nagy István, Veres Péter, Horváth István ellen akar állást foglalni.

Saját költői műveiben – hogy a *Belészülettem* (1929) egyik sorát parafrázálva szóljunk – a példák fajzatát figyelgethetjük ugyancsak. Az ide kívánczó elemzés csábításának ellentállva, csupán két verscímet említek a Szabédi-lírából: *A szabédi Nagyrétent* és a *Sárkányölőt*. Ész és bűbáj, az ősköltől öröklött világ vállalása s ennek ironikus megkérdőjelezése, „Belészülettem,/ s ezért szünetlen/ ujjongok: Ó szép/s nekem való nép!”, a küzdelem és békekötés az anyaggal, a Széchenyi által emlegetett „kifejlett magyar” – erről hoz hírt ez a mindmáig értéken alul taksált költői örökség.

A Szilágyi Domokosét jobban ismeri a kortárs versfogyasztó és most már utókor. Ám aligha úgy ismeri Szilágyi költészetét, mint ami a népi irodalomhoz csatlakoztatható. Pedig tekintélyes kötetet lehetne összeállítani 1938 és 1976 között élt „összmagyar” kortársunk úgymond „népi” verseiből, melyek jóval a népi irányzat virágzása után születtek. Vajon mi erre a magyarázat? Hiszen Szilágyi Domokost, az első Forrás-nemzedék reprezentatív képviselőjét úgy tartjuk számon, mint modern költőt, a hatvanas–hetvenes évek neoavantgárdjának egyik legjobbját, aki le akart és le tudott számolni a közvetlen elődök és kortársak konzervativizmusával. Egy 1969-es esszéjének első és utolsó mondatait idézem: „Kezdetben vala a népköltészet.” Amire rímelnék a záró sorok: „A költészet örökletes gyogyír; a népe különösen. Mindig akad valami, amivel szemben védtelen az ember. S amíg akad, addig van költészet is.”

Nos, Szilágyi Domokos védtelen ember volt. És költő, aki nem háríthatta el magától – akárcsak Bartók – a népköltészetet. Elég a *Bartók Amerikában* „népdal-betétjeire” utalni:

*Hova vetemedtél
hova vetemedtél
szivárvány havasról
szivárvány havasról
tűzre te vettettél
hamuvá vedlettél*

Vagy ahogy „dúdol a mélybarna szemű”:

*Tűz-víz-föld-ég
Basa Pestát megölték
fű-füst-zöld-kék
tűz-víz-föld-ég
Basa Pestát megölték
tűz-víz-föld-ég
fű-füst-zöld-kék
hívó hűség –
a természet zenévé szerveződik
figyeljete
hangjaira*

Itt az átmenetre is figyelni lehet, az átmenetek egyik formájára, melyekből számtalan található Szilágyinál – ebben rejlik lírájának hihetetlen, modern gazdagsága. A tragikum, az irónia és önirónia vállalásában, a tragikus groteszkben. Aminek egyik pólusán a külső parancs áll, a másikon a kiszolgáltatott költői érzékenység. A *Hogyan írjunk verset* (a *Búcsú a trópusoktól* kötet anti-irodalompolitikus ars poeticája) erre a feszültségre épül. Az „Egyedem-begyedem-tengertánc” sor játékos folytatásának lehetőségére: a „Hajdú sógor, mit kívánsz?” paragrafusokban történő megválaszolására, az „érthető” vers követelményének kigúnyolására; de korántsem valamiféle ezoterikus felfogás védelmében, hanem a lehető legracionálisabban: „Azt instállok, esedezem, óhajtom, kívánom, kérem, követelem, parancsolom, hogy jó legyen, a nemjóját a betyárnak! Színvonalas. Európai! és ázsiai, afrikai, amerikai, ausztráliai, antarktisz. A jó vers már azelőtt közöl valamit, mielőtt az értelemig elhatolna, mondá Eliot. (Könnyű volt neki. Vagy nem is?) Ja igen, és ne csak európai stb., hanem csikszentjehovai is legyen.” És a válasz – Hajdú sógorhoz és a korszakhoz, ma már az utókorhoz szólóan – folytatódik Shakespeare-rel, a Bohr-féle atom-moddal, Babitscsal és Radnóttal, az „Egyedem-begyedem-tengertánc”-cal. Kiváló lehetőség intertextuális elemzőknek.

Szilágyi Domokos iróniájának megértéséhez, az idézettek mellett, hasznos tudomást venni a „Tőzsgyökeres csujogatókról” és a *Kozmopolita csujogatókról* egyaránt. Az előbbiben található e sorok:

*Mert csak annak megy jól dolga,
 ki népszolgál, mint népszolga,
 szolgálatját teeléd
 leteszi mint népcseléd,
 ellen én sem állhatok
 – nem vagyunk mű állatok
 és ez helyes állapot –,
 én sem állok itten ellen
 – nincsen abba báj, se kellem –,
 ettől várok csak hatást:
 végzek népmosogatást.*

Akkor hát hová soroljuk Szilágyi Domokost? A népi irodalom jövőjének tagadói közé? Vagy pedig a kérdés – 1997-ben, de már a hatvanas–hetvenes évekből nézve is – rosszul van feltéve?

Hasonló következtetésre jutok, ha Kovács András Ferenc *Szabédi szimfóniáját* olvasom (1966-ból), amely *A szabédi Nagyréten* című Szabédi-vers nyomán született epicédium, folklorisztikus formában temetési ének, „rusnya rigmus, kis csasztuska”, „munkásparaszt műremek”. És valóban műremek, az ezredvégről, a magyar sorsról, a költősorsról. Közvetve, a nép sorsáról is.

*Romló szív ver itt, most
 Bomló magyar ritmust*

– mármint Kovács András Ferenc Szabédit idéző huszonhat strófájában, amely akár úgy is besorolható, mint a népi líra utóvédje. Ám biztos vagyok abban, hogy téved, aki ezt a költőt és ezt a verset így értelmezi. Legalább akkorát téved, mint ha az urbánus „ellentábor” erősödését látná benne.

Visszatérek Szabédihoz, a műalkotásról, a műveltségről mondottakhoz. Tehát: „a műalkotás a művész és az anyag békekötése, mert benne a művész lelkének törvénye tökéletesen érvényesül anélkül, hogy valamiben is megszorítaná az anyag törvényének érvényességét. Ilyen két törvényű alkotás minden emberi alkotás, ilyen a műveltség is. Sőt a műveltség soktörvényű.”